

Zümre Farklılığının Sebep Olduğu Bir Çatışmanın Romanı “Ferdî ve Şürekâsı”

A Novel Of The Conflict Of Class Distinction “Ferdî And Partners”

Fatih Sakallı*

Özet

Bu makalede farklı sınıfa mensup iki insanın çevre baskısıyla evlendirilmeleri ve bu evliliğin hazin bir şekilde bitmesi anlatılır. -Fakir erkek- İsmail Tayfur’un romanın sonunda aklını yitirmesi ve -zengin kız- Hacer’in de yangın sonucunda ölmesi bireylerin hissi duygularının dikkate alınmamasının bir neticesidir. Bireylerin maddi imkanlarının, yaşantılarının, duygularının tamamen farklı olduğu romandaki temel çatışma İsmail Tayfur’un yaşamış olduğu aşk-para çatışmasıdır. İsmail Tayfur, fakir Saniha’yı sevmesine rağmen daha iyi imkanlarda yaşayacağı söylenerek çevresinin de etkisiyle Hacer’le evlendirilmiştir. Roman realitesi içinde her ne kadar para kazanmış gibi gözükse de gerçekte romanın sonunda bireyler yok edilerek aşkın kazanması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Romanda ayrıca Ferdî ve Şürekâsı (Ortakları) Ticaretevi da anlatılarak iş hayatı ve sosyal hayat hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Sınıf, Farklılık, Sebep, Çatışma, Roman, Ferdî, Ortak

Abstract

This article is about two young people from different social classes, who are forced to marry each other by the social pressure and the tragic end of this marriage. That the poor man İsmail Tayfur- becomes mad and the rich woman –Hacer- dies in a fire at the end of the novel is the result of not considering the youngsters ideas before they are made to marry. The main conflict in the novel, in which people are totally different in terms of financial opportunities, emotions and lifestyles, is İsmail Tayfur’s “love-money” conflict. İsmail Tayfur loves the poor girl –Saniha-; but being told that he would be able to live in better conditions, he is made to marry Hacer. Though it seems that the “money” wins in the novel, the writer tried to emphasise that the love should win by killing the heroes. Additionally, the writer gives us the insights about business and social life by introducing the company “Ferdî ve Şürekâsı Ticaretevi”

Key Words

Class, Different, Reason, Conflict, Novel, Ferdî, Partner

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

I- Roman Hakkında

Modern Türk Romanının babası sayılan Halid Ziya Uşaklıgil'in Ferdi ve Şürekâsı adlı eseri, İzmir devresi romanlarının sonuncusu ve en hacimlisidir. 1892 yılında Hizmet Gazetesi'nde tefrika edilmiş, 1895 yılında ise kitap halinde basılmıştır. Eser Mehmet Rauf tarafından üç perdelik piyes haline getirilerek Mehasin Dergisinde Ekim 1908'de yayımlanmıştır. Ferdi ve Şürekâsı romanı 21 bölümden oluşur.

II- Romanın Muhtevası ve Olay Örgüsü

Roman, İsmail Tayfur ve iş arkadaşlarının iş yerindeki hesap işlerinin anlamıyla başlar. Ferdi Efendi'nin ticarethanesinde otuz iki kuruşluk açığı bulmak için on iki saatten beri çalışmaktadırlar. Yoğun bir çalışmanın ardından açığı bulabilirler. İş yerinde dört kişi çalışmaktadır. Bunlar roman kahramanı İsmail Tayfur, hayatını Ferdi ve Ortakları Şirketi'nde hesap işlerine bakarak geçirmiş olan Hasan Tahsin Efendi, oldukça geri plânda kalmış olan Osman Şevket ve Mehmet Rıfkı'dır.

Halid Ziya, on iki saatlik çalışmanın ardından usanmış olan Hasan Tahsin Efendi'ye ticarethanenin kuruluşunu ve o günlere gelişini anlatır. Hasan Tahsin Efendi anlatır, İsmail Tayfur ve arkadaşları dinlerler. Bu anlatımda Ferdi Efendi'nin kişiliği sergilenir. Ferdi Efendi oldukça hasis ve paraya düşkün bir insandır. O, bir patrondur. Hasan Tahsin ise otuz iki yıllık bir işçidir. Hayatını kısaca gözden geçiren Hasan Tahsin, ömrünü hesap işlerine ve Ferdi Efendi'nin ticarethanesine vermiştir. Ayrıca bu yaşlı karakter İsmail Tayfur'un çalışma arkadaşı ve can dostudur. Üçüncü bölüme kadar iş yeri ve iş yerinin mahiyeti ele alınır. Üçüncü bölümde hesap işlerini bitiren Osman Şevket ile Mehmet Rıfkı beraber iş yerinden çıkarlar. Hasan Tahsin ve İsmail Tayfur da beraber çıkarlar. Babıâli Caddesi'nde ayrılırlar. İsmail Tayfur oradan iskeleye iner. Roman kahramanı tanınmaya ve tanıtılmaya başlanır. Geriye dönüş tekniği ile İsmail Tayfur'un hayatı belirlenir. Bu belirleme ile İsmail Tayfur'un ruh hali beraber verilir.

İsmail Tayfur, romantik bir karakterdir. Hayatta istediği kulvarda koşamayan bedbaht bir gençtir. Babası Abdülgafur Efendi üç yıl önce ölmüştür. Bunun üzerine İsmail Tayfur'un hayatı tamamen değişir. Çünkü bakmak zorunda olduğu annesi ve küçükken yanlarına alarak yetiştirdikleri Saniha vardır. Babasının geride bıraktığı mal varlığı yoktur. Ferdi Efendi'nin ticarethanesinden aldığı

üç-beş kuruşla hayatlarını geçindirirlerken babası ölür. Bunun üzerine eve ekmek getirme yükümlülüğü İsmail Tayfur'a düşer. Okulu bırakır. Ferdi Efendi'ye gider ve iş ister. Şimdi ise onun yanında hayallerini ayakları altında eze rek çalışmaktadır. Oysa İsmail Tayfur'un bambaşka umutları ve hayalleri vardır:

"İsmail Tayfur, okuldayken neler düşünür, neler olmak isterdi! Ara sıra önemli bir gazetenin başyazarı, ara sıra bir bakanlığın önemli bir memuru, ara sıra zamanın büyük bir edebiyat adamı olurdu. O zaman kendisini çok büyük bir yazı masasının önünde kağıtlar içinde dalmış, ya parlak bir arabanın köşesinde kürküne sarılmış, ya da duvarları dolu bir kitaplığın içinde halkın yayımlanmasını beklediği bir esere son düzeltmeleri yapmaya başlamış görürdü. Kader, bu umutlarla eğlenmiş, genç adamı tutup Ferdi ve Ortakları Ticaretevi'nin muhasebe odasına atmıştı."(Uşaklıgil 1984: 46)

İsmail Tayfur'un hayalleri güzel ancak, hayat çetindir. Bu çetinlik karşısında hayalleri fazla ayakta duramaz. Bir başka deyişle İsmail Tayfur hayatın zor şartları ile mücadele edecek yapıda değildir. İsmail Tayfur duygusal ve içe dönük bir şahsiyettir. Hayatın acımasızlığından haberi yoktur. Babası ölmeden önce hayattan uzak adeta sırça bir köşkte umutları ve hayalleri ile yaşamaktadır. Bu hayalleri arasında beraber büyüdükleri ve sevdiği kız Saniha da vardır. Lâkin babası ölünce hayatın gerçekliği karşısında bocalar.

"İsmail Tayfur'un zayıflığı, önceki romanlarda rastladığımız genç adamların ortak özelliklerinin yinelenişidir bir bakıma. Kızların ikisi de ona sadıktırlar; oysa o, karmaşık duyguları ve kararsızlığı yüzünden ikisine de ihanet etmekten geri kalmaz. Geleceğe dönük tasarılarında, ekonomik koşulların tutsağı olduğunun bilincindedir, ayrıca Türk romanında başına geleceklerin de bilincinde olan ilk kişidir. Ferdi ve Şürekâsıyla Türk romanı, orta sınıftan gelme kişileri gerçek bireyler olarak düşünme sürecine girer... İsmail Tayfur, romantik güdülerini dışlar, kendini paranın tutsağı haline getirir. Bu konuda, annesi ile Saniha onu desteklerler, o ne olsa bu evliliğin aileye sağlayacağı yararlar, aşka dayalı bir evliliğin geçici doyumuyla kıyaslanamaz... Besime Hanım konuklar gittikten sonra, oğlu adına zenginlik düşlerine kapılır ve bu evliliği gerçekleştirmeye çaba harcar. Burada, iki toplumsal sınıfın karşılaşması son derece ilginçtir. İsmail Tayfur'un ailesiyle Ferdi Efendi'nin evinin arasındaki ilişkiler resmiyete ve inceliğe dayanır. İsmail Tayfur'un bir tüccar evine damat girişi pek olağan sayılmazsa da, Osmanlı toplumundaki sınıf yapısının belli bir esnekliği olduğunu yansıtması bakımından önemlidir... İsmail, bir üst sınıfa tırmanmakta güçlük

çekmez, yetenekleri yolu açmaya yetmektedir. Hiç kuşkusuz, kendi küçük evleriyle, Ferdi'nin tavanlara yükselen paha biçilmez döşemelerle dolup taşan evi arasında büyük bir uçurum vardır. Yine de bu uçurum, asla aşılamaz türden değildir. Romandaki kişilerden hiçbiri, bu evliliğin toplumsal anlamda uygunluğunu tartışmazlar; odak, İsmail Tayfur'un aşk ile para arasında yapmak zorunda kaldığı seçmeye kayar. Bu roman köle-efendi ilişkisinin yerine toplumdaki ekonomik farklılıkları bilinçle koyan ilk yapıttır." (Finn 1984: 139-146)

İsmail Tayfur, adeta Mai ve Siyah romanındaki Ahmet Cemil'dir. Diyebiliriz ki Ahmet Cemil'in ayak sesleri İsmail Tayfur'da duyulmaktadır. Her iki tip de birbirine benzer. Bu durum, Halid Ziya'nın romanlarında sıkça başvurduğu bir durumdur. O, romanlarında kendine göre ideal kahramanlar yaratmaktadır. Bu ideal kahramanlar aynı çizgide romanlarında devam eder. Örneğin Nemide-Nihal, İsmail Tayfur-Ahmet Cemil vb. Karakterleri birbirinin aynı fakat isimleri, romanları, mekânları, olayları farklıdır. Şartlar değişse de bu kahramanların tepkileri, etkileri bir türlü değişmez.

Dördüncü bölüm, İsmail Tayfur'u felakete götüren olayların başlangıcıdır. Şahsi olarak İsmail Tayfur'un karşısına Ferdi Efendi'nin kızı Hacer, bütün güzelliği ve zenginliğiyle çıkar. Hacer, İsmail Tayfur'u çocuk yaşlarından itibaren tanır. Ona çocukça bir yakınlık duyar. Genç kızlığa adım attıktan sonra bu ilgi, aşka dönüşür. Bu sırrı sadece günlüğü ile paylaşır. Ferdi Efendi günlüğü fark eder ve okur. Kızının isteğini yerine getirmeye karar verir. Hatta karar vermekle kalmaz, Hacer'e de söz verir. Hacer, Ferdi Efendi'nin paradan sonra ikinci sevdiğiidir. Paranın mirasçısı Hacer olduğuna göre onun eşi Ferdi Efendi'nin istediği gibi olmalıdır. İsmail Tayfur'da damatlığa çok uygundur.

Bu teklif, imâ yoluyla İsmail Tayfur'a iletilir. Ancak bu evliliği İsmail Tayfur kabul etmeyi düşünmez. Hasan Tahsin Efendi onu ikna etmeye çalışır. Hacer, kendisi için yoksul hayattan kurtulmak demektir. Hasan Tahsin Efendi, kendisinin yaşayamadığı zengin hayatı, İsmail Tayfur'un yaşamasını ister. Bir nevi kendisinin satın alındığını düşünen İsmail Tayfur, ısrarla evliliği reddeder. Diğer taraftan Hacer'in mürebbiyesi Nerime Hanım ve hizmetçi Melekzat, İsmail Tayfur'un evine gelerek nişan müjdesini verirler. Olaydan haberi olmayan İsmail Tayfur'un annesi Besime Hanım için bu haber müjde olurken Saniha yıkılır. Saniha, Besime Hanım'ın bu evliliği istediğini anlar ve İsmail Tayfur'un hayatından çekilmeye karar verir. Sevgisini kalbine gömer. İsmail Tayfur'a bundan böyle iyi bir kardeş olacaktır. İsmail Tayfur, Saniha'nın bu tutumuna şaşır-sa da Saniha'nın bu tutumu, onu Hacer'le evlenmeye sürüklemektedir. Evlilik hazırlıkları başlar. Düğün hazırlığında Saniha, Hacer'e yardım eder. Düğün

olur. Ferdi Efendi'nin evine iç güveyi giren İsmail Tayfur ruhen çökmüştür. Hacer de zamanla İsmail Tayfur'un kendisini sevmeyişi anlar. Hacer, umduğunu bulamaz, mutsuzdur. Bir gece uyanır ve İsmail Tayfur'u yanında bulamaz. Bunun üzerine İsmail Tayfur'u aramak için odadan çıkar. Bir kuvvet onu Saniha'nın kapısının önüne götürür. İsmail Tayfur'un sesinin duyar. İsmail Tayfur, bilinçsiz bir şekilde konuşmakta Saniha'ya yalvarmaktadır. Saniha'yı sevdiğini, Hacer'den nefret ettiğini söylemektedir. Kaçıp gitmekten bahsetmektedir. Her şeyi anlayan Hacer intikam duygusuyla odaya çıkar. İsmail Tayfur, odaya geldiği zaman kapıyı kilitler. Odayı ateşe verir. Hacer yanarak can verir. Bu durum karşısında İsmail Tayfur, aklını yitirir. Roman bir yıl sonra Hasan Tahsin Efendi'nin pişmanlığını ifade eden şu satırla son bulur:

“...Bütün bu felaket yok mu?... Öyle sanıyorum ki, buna iki kişi yol açtı: Annesiyle ben! Annesi, oğlunu zengin görmek istedi. Ben de, hayatım boyunca çalışarak meydana gelmesine katkıda bulunduğum bu zenginliğin, hiç olmazsa bizden birine geçmesini istemiştım. Her ikimiz de zenginliğin mutluluk getireceğini, ama kalbi başka bir emelle dolu bir adamın bunu yeterli bulmayacağını düşünmemiştik. Sonunda...”
(Uşaklıgil 181)

Roman facia ile biter. Hacer'in romana girmesi ile faciaya giden yol başlamış olur. Saniha ve Hacer, İsmail Tayfur'u severler. Farklı sınıflara mensup iki genç kızın aynı genci sevmesiyle çatışma başlar. Bu çatışmayı İsmail Tayfur bizzat yaşar. Saniha'yı sever, ona aşiktir. Fakat Saniha fakirdir. Hacer ise İsmail Tayfur'u seven yüz bin liralık bir servetin tek mirasçısıdır. Nitekim Hasan Tahsin Efendi ve İsmail Tayfur'un annesi de oğlunun Hacer'le evlenerek zengin ve rahat bir hayat yaşamasını istemektedir. İsmail Tayfur'da mutsuz olacağını bilmesine rağmen bu istekleri geri çeviremez, Hacer'le evlenir. Böylece para ve onun beraberinde getireceği zengin bir hayat, aşkın önüne geçmiş olur.

“Romanda fakir-zengin çatışması ve fakirliğin acılığının yanı sıra Nemide ve Bir Ölünün Defteri'nde gördüğümüz üçlü aşk kalıbı da uygulanmıştır. Böylece roman daha kapsamlı bir hale getirilerek iki ayrı sosyal çevreye mensup gençler arasında gelişen aşk, kıskançlık ve fedakârlık duygularını anlatacak şekilde düzenlenir... Ferdi ve Şürekâsı'nda roman kahramanları, öncekilere kıyasla daha geniş bir sosyal çevre içinde görünürler. Daha doğru bir ifadeyle söyleyecek olursak burada birbirinden farklı iki sosyal çevre vardır: Birincisi sonradan görme, zengin Ferdi Efendinin paraya değer veren aile çevresi diğeri de İsmail Tayfur'un fakir, mütevazı ve daha ziyade sevgiye değer veren aile çevresidir. Zengin-fakir ya da diğeri bir ifadeyle para-aşk tezadı bu iki aile içindeki

fikir ve davranışlarda açıkça kendini gösterir. Bu tezat, kızından ve kendi çıkarından başka şeye değer vermeyen Ferdi Efendi ile onun fakir, emektar muhasibi Hasan Tahsin arasında da belirgin bir şekilde mevcuttur. Romandaki olaylar ya da olay örgüsü işte bu iki farklı çevre arasındaki çatışmadan doğar... Evlilik, Halid Ziya'nın bütün romanlarında olduğu gibi burada da mutluluğu felâkete dönüştüren ana olaylardan biridir. Buna uygun olarak Ferdi ve Şürekâsı önceki romanlardaki gibi trajik bir şekilde biter." (Huyugüzel 2004: 58,59)

Ferdi ve Şürekâsı'nda ticaret, aile ve aşk hayatındaki görünüşler vardır. İsmail Tayfur'u seven Saniha, parasızlığın simgesi durumundadır. İsmail Tayfur'u seven diğer bir genç Hacer ise parayı temsil eder. Bireysel olan aşkla, maddi imkanlar çatışır. Eserde ticari hayat, işçi patron ilişkisi, aile ve sosyal hayatla ilgili malzemeler bir arada bulunmasına rağmen sosyal hayattan çok birey ön plana çıkar.

"Ferdi ve Şürekâsı'nda aslı tema bir aşk hikâyesi midir? İsmail Tayfur'un Saniha'yı sevmesine rağmen Hacer ile evlenmesi midir? İsmail Tayfur, bu delikanlının annesi ve Saniha huzur içinde yaşamaktadırlar. İsmail Tayfur, Ferdi'nin ticarethanesinde, başta Hasan Tahsin olmak üzere arkadaşlarıyla da iyi geçinmektedir. Ferdi de, kızıyla birlikte kendince bir hayat sürmektedir. Bu eserdeki şahıs kadrosunu üç grupta toplamak mümkündür. Birinci grupta İsmail Tayfur, Besime, Saniha; ikinci grupta Ferdi, Hacer, Nerime ve diğer hizmetçiler; üçüncü grupta ise Hasan Tahsin ve Ferdi'nin ticarethanesinde çalışan memurlar yer alırlar. Her grup kendi içinde birbirine bağlı şahıslardan müteşekkildir. Ticarethanede çalışanların da Ferdi karşısında birlik içinde oldukları sezilmektedir. Birinci gruptaki insanlar, maddi bakımdan güçsüzdür. İkinci gruptakiler zengindirler. Şahıs kadrosunda yer alan insanları sembol veya figür olarak düşündüğümüzde, romanda maddî imkân ile maddî imkânsızlığın karşı karşıya geldiğini rahatça görürüz. Öyleyse eserde aslı tema, maddî imkânla imkânsızlığın çatışmasıdır. Bu, İsmail Tayfur'un, Saniha'nın, Hacer'in ve diğerlerinin mutsuzluğunun sebebidir. Romana başka bir açıdan yaklaşalım: İsmail Tayfur'u seven ve onunla evlenmeye hazır iki genç kız vardır. İsmail Tayfur ise fakir Saniha'yı sevmektedir. Ama istemese de, sürdürülen hayata ait şartlar onu zengin Hacer ile evlendirmiştir. Hacer, Ferdi'nin kızı olmasaydı bu evlilik gerçekleşmeyecekti. Hasan Tahsin, hayatı, insanın gündelik ihtiyaçlarını ve sosyal olanı temsil etmekte; varlığı ve İsmail Tayfur ile konuşmalarıyla kalbi ihtiyaçların karşısında yer almaktadır. O, bu haliyle parası olmayan bir Ferdi'dir. Çünkü paranın her şeye kadir olduğu inancındadır. Öyleyse ikinci plânda içle dışın, yani ferdi hayatla sosyal hayatın karşı karşıya gelmesi söz konusudur. İsmail

Tayfur babasını çocuk yaşta kaybetmiştir. Ona eş seçiminde yol gösterecek kimse yoktur. Yani hayat karşısında yalnızdır. Hacer, bir annenin sevgisinden, önderliğinden mahrumdur. Saniha'nın kendinden başka kimsesi yoktur. Her üçü de maddi imkânla imkânsızlığın; kalbî, yani psikolojik olanla gündelik hayatın gerçeğinin çatışması karşısında korumasızdırlar. Öyleyse eser, bir bakıma zümre farklılığının sebep olduğu bir çatışmanın hikâyesi olarak yorumlanabilir." (Aktaş 1996: 107-115)

Babası öldükten sonra İsmail Tayfur'un hayalleri suya düşer. O, bu andan itibaren hayatın acı gerçekleriyle karşı karşıya kalır. Romanın kilit noktası ise Hacer'le sırf para için evlendiği andır. Mutlu olamayacağını bildiği halde, zenginlik uğruna annesi ve Hasan Tahsin'in zorlamalarıyla yapılan evlilik, geride bırakılan gözü yaşlı bir genç kız (Saniha) ve her şeye rağmen alışamadığı zengin bir hayat, unutamadığı Saniha, nihayet romanın sonunda yapılan bir hata ve Hacer'in bu hatadan haberdar olmasıyla trajediyle biten bir son; yanarak can veren Hacer, aklını yitiren İsmail Tayfur ve ona bakmak zorunda kalan Saniha. Görülüyor ki roman realitesi içinde galip gelen para, üç tane gencin mutsuzluğuna neden olmuş acı bir tokat gibi yüze çarpmaktadır. Hakikati kabullenemeyen İsmail Tayfur'un hayalleriyle yaşaması romanın sonundaki faciayı tetikleyen unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim Hacer'in odasını ateşe vermesi aşırı sevgisinin nefrete dönüşümü olarak düşünülebilir.

Bu romanın nasıl bir ruhsal durum içinde yazıldığı ve romandaki gerçeğe yaklaşma ölçüsü konusunda yazar şunları söylüyor: "Nasıl kurulduğu tahattur edilemeyen sazı elinde müphem bir tehassüs ufkunda serseriyane dolaşan dağınık bir düşünceyle, hangi makamlarda gezineceğinden bi-haber, neye karar vereceğinde mütehayyir, aletin gergin telleri ve verirse onu alıp onun arkasından bi irade giden bir sazende gibi ne okuduklarımda ne yazdıklarımda bir ittihad, bir imtizac gözetemez halde idim. Bu halet-i ruhiyenin içinden neler çıktı? En başta İzmir'de yazılmış romanlarımın sonuncusunu teşkil eden Ferdi ve Şürekâsı vardı. Bu eser belki kendisine tekaddüm edenler kadar cazip değildi, fakat öyle zannediyorum ki hayat-ı hakikiyeye pek yakın sayfalarla, hususiyile dedemin, babamın ticarethanesinden, banka aleminden kalmış intibalarla dolu idi. Eşhas arasında timsaller vardı ki muayyen şahsiyetlerden mün'akis olmakla beraber birer müteayyin ve bariz şahsiyet teşkil ederdi." (Uşaklıgil 1942: 58,59)

İsmail Tayfur'un çatışmanın merkezine oturtulduğu romanda, aslında İsmail Tayfur'un tercihi de verilir. Lakin toplumun değerleri onun tercihini arka plana iter.

“İsmail Tayfur, Saniha’nın bir gözyaşına Hacer’in bin kez yüz bin lirasını feda ederdi.” (Uşaklıgil 1984: 47)

Ferdi ve Şürekâsı romanı, her şeyden önce iki farklı zümreyi anlatmaktadır. Bir tarafta yüz bin liralık servete sahip Ferdi Efendi ve ailesi, diğer tarafta birkaç lirayla geçinmek zorunda olan İsmail Tayfur ve ailesi. Bu farklılık romanın her yerinde, gerek Ferdi Efendi’nin konağıyla İsmail Tayfur’un yaşadığı evin tasvirlerinde; gerekse kahramanların kıyafetlerinin tasvirlerinde karşımıza çıkmaktadır. İsmail Tayfur’un sevmediği halde sırf çevresinin baskısı neticesi Ferdi Efendi’nin kızı Hacer’le evlenmesi, İsmail Tayfur’un alt sınıftan üst sınıfa yükselişi olarak düşünülebilir. Fakat her şeyleriyle farklı büyümüş iki farklı insanın (zengin kız-fakir erkek) evliliği geride İsmail Tayfur’un aşkını bırakmış, fakir genç evlenmiş olsa da aşkını bir türlü unutamamıştır. Bu da beraberinde, zengin kızın sevilmediğini öğrenmesini ve oç alma girişimi neticesinde kendi hayatının sonunu, fakir gencin de akli dengesini yitirmesini getirmiştir. Kısacası aşağıda romandan alıntılarla anlatılmaya çalışılmış bu zümre farkı birçok insanın mutsuzluğuna sebep olmuştur. Romandaki bu durum çeşitli kaynaklarda, iç benle dış benin çatışması (İsmail Tayfur), ferdi olanla- sosyal olanın çatışması, aşk-para çatışması, zengin-fakir çatışması gibi şekillerde adlandırılrsa da romandaki esas çatışma; temeli maddi imkân ve imkânsızlığa dayanan bir zümre farklılığı kısacası bir sınıf çatışmasıdır. Romandaki sosyal tarafı anlatan ticaretevi hariç tutulduğunda, romandaki bütün olayların gelişimini bu çatışma yönlendirir. Romandan alınmış aşağıdaki parçalar, bu farklılığı bariz bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Zenginlik!.. O, öyle bir güçtür ki, insanları yüksek, yoksulluğun içinde çırpındığı süprüntülerden pek yüksek bir yere çıkarır; dünyayı toplumu oradan gösterir. Zenginlerle yoksullar arasındaki ayırım, bundan başka bir şey değildir. Onlar, bizi görmek için yukarıdan bakarlar, biz onları görmek için başımızı kaldırırız. Aman Tanrım! İnsan, kim bilir zenginlik dedikleri o noktaya çıktığı zaman kalbinin nasıl şiştiğini duyar? Göz, o yükseklikten baktığı zaman, kim bilir, aşağısını nasıl derin bir uçurum; o uçurum içinde kaynaşan yaratıkları nasıl küçük görür?.. Kuşkusuz, o insanlık, bizim insanlığımızın üstünde bir şeydir; kuşkusuz o dünya, bizim dünyamızdan başka bir şeydir...”(Uşaklıgil 82)

“Ferdi Efendi... O, yüz bin liralık adam!...Ben, İsmail Tayfur, ayda birkaç liraya hayatını satmış, ekmeğe muhtaç bir yoksul!.. Aramızda bir ilişki göremiyorum ki, üstelik bu ilişkide gizli bir amaç olsun.” (Uşaklıgil 28)

“-Hacer Hanımda bir çok üstün nitelikler var ki, oğlumda bunlara karşılık olabilecek hiçbir şey yok.-dedi, Hacer Hanım, pek yüksek bir mevkide; İsmail Tayfur, tersine o kadar aşağıda ki, gözlerini kaldırıp oraya bakmaya cesaret edebilecek mi?... Hacer Hanım, pek zengin: İsmail Tayfur, pek yoksuldu. Bu karşıtlık, karı-koca arasında saf bir sevgi doğmasına izin verebilir mi?” (Uşaklıgil 88,89)

“Bak şuraya! Dört mecdiyeye dört saat için binilmiş kırık bir kira arabasının yanında; takımı bin liraya çıkmış parlak bir araba var. Bak, ikisi bir yerde duruyor. Oysa ikisi de ayrı ayrı dünyaların başka başka uçlarından gelmiş... İyi bakıyor musun? Şu zengin arabası; atlarının gururlu kişnemesi, renginin parıltısı uşağının yıldızlı düğmeleriyle o yoksul arabasının kemikleri çıkmış atlarını, solmuş rengini, arabacının yırtık giysisini aşağılatıyor gibi değil mi? Ah!.. Yoksulluğun, zenginliğin yanında nasıl boyun eğerek geçip gittiğini; paranın çaresizliği nasıl ayaklar altına alıp çalım attığını görmek için böyle genel yerlere; yoksulluğun ezildiği, zenginliğin bayrağını yükselttiği yerlere gelmeli, bakmalı, görmeli...” (Uşaklıgil 79,80)

III- Romanın Şahıs Kadrosu

Romandaki şahıs kadrosunu üç grupta toplamak yerinde olacaktır. Birinci grupta fakirliği temsil eden İsmail Tayfur, annesi Besime, yanlarında çalışan Saniha karşımıza çıkarlar. İkinci grup zenginliği temsil eden Ferdi Efendi, kızı Hacer’den ve Nerime’den oluşur. Üçüncü grupta ise Ferdi Efendi’nin ticarethanesinde çalışan Hasan Tahsin Efendi, Mehmet Rıfki ve Osman Şevket karşımıza çıkarlar. Romanın vücuda gelmesinde ise birinci gruptaki şahıslar ile ikinci gruptaki şahısların çatışması; bir nevi zümre çatışması etken durumdadır. Bunların merkezinde ise romanın baş kahramanı İsmail Tayfur yer almaktadır.

I. Gruptaki Şahıslar ve Özellikleri:

İsmail Tayfur: Yirmi dört yaşında kumral saçlı, uzun boylu, yeşil gözlü genç bir adamdır. Kendisini, Ferdi Efendinin serveti karşısında bırakmayacak kadar gururludur. Saniha’ya aşiktir, ondan bir türlü vazgeçemez, Hacer’le evlense bile aklında hep o vardır. Ancak olaylar onun kontrolü dışında gelişir. Duygusal biridir. Olaylar karşısında ezilir.

Saniha: Bahtsız Saniha, küçük yaşta babasını kaybetmiştir. Annesiyle terk edilmiş bir viranede yoksul bir hayat sürerken annesi de hastalanır, ölür. Daha dört beş yaşındaki çocuk kendini bir anda sokakta bulur. Neyse ki İsmail Tayfur’un babası yolda ağlayan Saniha’ya acır ve evlerine alır. İsmail Tayfur ile büyür ve onu sever. Hacer’le evlenmesine karşı çıkmaz ve aşkından fedakarlık

yapar. Böylece bu aileye olan borcunu ödeyeceğini sanır. Romanda maddi imkansızlığın timsalidir.

Besime Hanım: İsmail Tayfur'un annesidir. Saniha ve oğlu ile mütevazı bir hayat sürerler. İsmail Tayfur'un Hacer ile evlenmesi işine sıcak bakar. Saniha'yı da çok sever ama oğlunun geleceğini düşünerek Hacer ile evlenmesini ister. Oğlunun mutluluğundan başka bir şey düşünmez.

II. Gruptaki Şahıslar ve Özellikleri:

Hacer: Ferdi Efendi'nin on beş yaşındaki kızıdır. Annesi olmadan yetiştiği için bu sevgiden mahrum büyümüştür. Hayattan beklediği her şey babası tarafından verilmiştir. İsmail Tayfur'la olan evliliği de bunlardan bir tanesidir. Maddi açıdan zengin manevi açıdan fakir bir dünyası vardır. Sonunda büyük bir hayal kırıklığına uğrar ve trajik bir sonla yanarak ölür. Romanın teması içerisinde maddi imkanı temsil eder.

Ferdi Efendi: Hacer'in babasıdır. Ticarethane'nin sahibidir. Ticarethane ona babasından kalmıştır. O da daha çok çalışarak babasından kalan servetini artırmıştır. Hayata kazanmak, kazanmak her zaman kazanmak için geldiğine karar vermiş; paradan başka dünyada hiçbir şeyin değeri olabileceğini düşünmek zahmetini asla duymayan bir insandır.

Nerime Hanım: Hacer'in mürebbiyesidir. Ona her türlü konuda yardım ederek bir nevi annelik yapmıştır.

III. Gruptaki Şahıslar ve Özellikleri:

Hasan Tahsin Efendi: Yılların ve sayıların kendisini yaşlandırdığını düşünen, kıt kanaat maaşla geçinen şirketin en eski elemanıdır. İsmail Tayfur'un ölen babası Abdulgafur Efendi'nin de en yakın arkadaşıdır. Paranın her sorunu halledebileceğine inanır ve bu yöndeki telkinleriyle İsmail Tayfur'un Hacer'le olan evliliğinde önemli rol sahibidir.

Mehmet Rıfki ve Osman Şevket: İsmail Tayfur'un iş arkadaşlarıdır. Muhasebe işlerine bakarlar.

Görülüyor ki romanda üç farklı gruba ayırdığımız şahıslar, özellikle ilk iki grubun zengin-fakir çatışması ile karşılaşırız. Her şeyden önce iki farklı zümreye ait birbiriyle farklı şekillerde büyümüş iki insanın evliliği söz konusudur. Zengin kızın fakir genci sevmesi, babasının serveti ve fakir gencin ailesiyle çevresinin zengin kız ile evlenmesi yönünde fakir gence yapmış olduğu telkinler bu evliliğin hazırlayıcısı durumundadır. Romanın başkahramanı İsmail Tayfur'dur. Olayların merkezinde hep o vardır. İsmail Tayfur'un yaşamış olduğu

çatışma iç-dış çatışmasıdır. O, içinde Saniha'nın aşkını barındırır. Bu ferde ait olan hissi duygulardır. Oysa dış, yani sosyal çevre onu sevmediği birisiyle sırf para yüzünden evlenmeye zorlar ve başarılı olur. *Yani dış (sosyal olan), içe (ferdi olana) galip gelmiştir.* Her ne kadar bu galibiyet roman realitesi içinde başarı gibi gözüксе de romanın sonunda bunun aslında en büyük yenilgi ve başarısızlık olduğu yine dışa ait olan çevrenin (Hasan Tahsin'in) ağzından naklettirilir. Romanın trajik sonla bitmesi Hacer'in fecî şekilde yanarak ölmesi, İsmail Tayfur'un ise akli dengesini yitirmesi bunun en büyük göstergesidir: "...Ferdi ve Şürekâsı, fakir-zengin çatışması üzerine kurulmuş bir romandır. Halid Ziya, romanını böyle bir çatışma üzerine kurup, imkân sahiplerini bir hayli başarıya ulaştırmış olmakla birlikte, madde/paranın hakimiyetine izin vermez. Kalbi daha üstün tutar. Bununla birlikte bulunduğu sosyal tabakadan bir üst tabakaya geçmek isteyen insanın karşılaşılabileceği zorlukları ve bu noktada hayatın acımasızlığını da vurgulamış olur. Bu husus bizi, romana bir iç-dış çatışması; yani ferdi hayat ile sosyal hayat çatışması açısından da bakılabileceği düşüncesine götürür." (Çetişli 2000: 58)

IV- Romanın Mekânı

Romanda şahısların yaşamış oldukları yerler, onların refah seviyelerinin bir göstergesi durumundadır. Bu durum, ruh hallerini de etkilemektedir. Halit Ziya'nın maddi imkân - imkânsızlık çatışmasını daha etkili biçimde işleyebilmek amacıyla mekân-insan ilişkisine çok önem verdiği görülür. O, yapmış olduğu uzun mekân tasvirleriyle bu çatışmayı gözler önüne serer. Romandaki mekânları kısaca şöyle gruplandırabiliriz:

Hacer'in Odası: *Bu oda, bir genç kızın aklından geçebilecek her isteği yapmaya hazır bir zenginlikle meydana gelebilecek süslere batmış, her yanına bol bol göz alıcı yapıtlar serpilmiş, her köşesinde bir sanat güzelliği saçılmış, zengin bir baba tarafından tek bir kızına yalnızlığını unutturmak için yapılmış bir harikadır. Odayı, yumuşak tüyleri, ayakları havadan bir taban üzerinde tutan, ilkel renkleri alışılmamış şekiller meydana getiren bir Uşak halısı örtüyor. Duvar, baştan aşağı pembe ipek bir kumaşla kaplanmış, tavanın çevresi beyaz, pembe mavi atlaslarla boğulmuştur. Tavan, bir sanat güzelliğidir...* (Uşaklıgil 33)

Konak: *Ferdi Efendi'nin konağı önünde durdukları zaman ikisinin de kalbinde bir korku vardı. Saniha, başını kaldırmış bitişiğindeki, karşısındaki binalardan üstün bu üç katlı taştan, büyük, ceviz kafesli, demir cumbalı yapıyı, büyüklük ve heybetiyle çevresindeki binaları hor görüyormuş gibi onların üzerinden bakan bu kocaman konağı, bir bakışta kavramıştı.* (Uşaklıgil 105,106)

İsmail Tayfur'un Odası: *Odası; ucu bucağı bulunmayan dünyanın küçük, bir molekül kadar önemi olmayan ufacık bir parçasıdır ki, İsmail Tayfur'un payına düşmüştür. Bu oda; bütünüyle kendisinin, yalnız kendisindedir... Odanın iki penceresi vardır, bunlar uzaya açılmış iki gözdür ki, İsmail Tayfur, uzun uzun düşünmek istediği zamanlar, bunlardan birinin yanına dayanır; buradan gökyüzünü seyrederdi. Odanın her yanında emellerinden, isteklerinden bir iz bulunur: Şu yazı masasına iki yılda sahip olabilmıştır; bir yazı masası alabilecek kadar para biriktirdiği zaman boş bir gününün tümünü, aramakla geçirmişti... İki pencerenin arasında bir arşın genişliğinde bir duvar vardır. İsmail Tayfur buraya, yüksek değerine, düşüncelerine tutkun olduğu kişilerle sevdiği arkadaşlarının resimlerini koymuştur. Aşamalarına yetişebilmek hülyasından yoksun olduğu o büyük kişilerle arkadaşlarına, özlem duyduğu o sevgili insanlara saatlerce gözlerini diker, kalbine bir acı ve umutsuzluk dolar. Bu oda, bu minimini duygular sığmağı, bir düşünceler dünyasıdır ki, her parçası beyinde türlü türlü tepkiler yaratır... (Uşaklıgil 50,51,52)*

Saniha'nın evi: *...Burası, ıssız kalmış bir memlekette unutulmuş gibi, büyük bir bahçenin içinde kaybolmuş bir yıkık yerdi. Burada yalnız iki kişiydiler: Annesi, kendisi...Bu yıkık yerin küçük bir odasını seçmişlerdi. Burası, bırakılmış bir eski yapıydı ki, artık insanlar hor görerek çekilip gitmişler, bu yoksul sığmağı, geçim gücünden uzak fakir kadına bırakmışlardı...Rüzgar estiği zamanlar bu yıkık yer bütünüyle sarsılır; pencerelerden sarkan kanatlar, duvarlarda düşmeye hazır duran kapılar çarpar merdivenler titrer, tahtalar gıcırda; o zaman Saniha, bu karanlıklar içinde koşuyorlar, uçuyorlar sanırdı. Saniha, bu yıkık yerin yalnız şuralarını bilirdi: Odaları, odaların önündeki avlu, avlunun önündeki alan... Bu daireyi geçmeye hiçbir zaman cesaret edememişti. Odaları küçüktü. Saniha, şimdi bile gözlerini yumduğu vakit, bu odanın kağıtla yapılmış pencerelerini, bir kenara serilmiş ot minderi, annesinin üzerine oturup dikiş diktiği küçük şilteyi, kendisinin üstünde yuvarlandığı kilim parçasını görür. (Uşaklıgil 56,57,58)*

V- Romanın Zamanı

Romandaki olaylar bir buçuk yıllık bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmektedir. Romanın başındaki ticaretevinin tasvirinde odanın ortasında yanan sobadan ve kış gecesinden bahsedilir. Demek ki romanın başlangıcı bir kış mevsimine denk gelmektedir. Romanın muhtelif yerlerinde de kış mevsiminden ve yağan karlardan bahsedilir.

“İsmail Tayfur, acı ve hülyayla dolu gözlerini, hoşluk ve yabanilikten oluşarak bir alaşım meydana getiren bu görünümüne, karanlıkların içinde uçuşan beyaz karlara, karşı kıydan geceleri mezarlık servileri-

nin sıklığı arasında parıldayan baykuşların kızıl gözleri gibi ışıldayan ışıklarla kıyasladı.” (Uşaklıgil 21)

“Kış günlerinin sisli güneş ışığı, İsmail Tayfur’un küçücük odasının kafeslerinden süzülerek yatağının kenarında oynaşıyordu.” (Uşaklıgil 45)

İsmail Tayfur’un yazıhanede çalışması, çevresinin onu Hacer’le evlendirmek istemesi, önceleri bunu kabullenmemesi daha sonraları ise evliliği kabul etmesi vb. olaylar bu şekilde gelişirken bahar mevsimi gelip çattır.

“Bir gün sabahleyin... Bir bahar günüydü...” (Uşaklıgil 30)

5 Mayıs, 19**

“Bugün babam bana, yazıhaneye gitmeyi yasakladı.” (Uşaklıgil 36)

“İki ay kadar bir zaman geçmişti...Yazıhanenin pencereleri açıldı. Ara sıra serin, ara sıra sıcak bir bahar rüzgarı perdeleri oynatarak içeri giriyor.” (Uşaklıgil 67)

Romanın sonunda 20. bölümde İsmail Tayfur ile Hacer’in evliliklerinin üstünden bir hafta geçtikten sonra Hacer’in, İsmail Tayfur-Saniha arasındaki konuşmayı işitmesi bunun neticesinde aşkının büyük bir kine dönüşerek kendini yakmasını görürüz. Yangın hadisesi sonucunda Hacer ölür, İsmail Tayfur ise aklını yitirir. Romanın yirmi birinci bölümünde ise o fecî hadisenin üzerinden bir yıl geçtiğinden söz edilir. Denilebilir ki romandaki yirmi bölümde olaylar kış mevsiminde başlar ve baharın sonunda yaz başlarında bir yangın hadisesiyle nihayet bulur. Yani geçen süre altı ay gibi bir zaman zarfıdır. Yirmi birinci bölümü ise bu bölümlerden ayrı düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü bu bölümde yangın hadisesinden bir yıl sonraki durumdan bahsedilir. Yani yukarıda da ifade edildiği üzere romandaki vaka bir buçuk yıl gibi bir zaman zarfında gerçekleşir.

“Hasan Tahsin Efendi, bir yıldan beri sürdürdüğü bir alışkanlıkla omuzlarını silkerek içeriye girdiğinde Osman Şevket’le Mehmet Rıfki, merakla yüzüne baktılar. Korkunç olayın üstünden bir yıl geçmişti. Ferdi ve Ortakları Ticaretevi’nin yazıhanesi, şimdi, kereste deposunda yapılan küçük bir odaya taşınmış...” (Uşaklıgil 180)

Romanda zamanla ilgili görülen bir hususiyet de “flashback” dediğimiz “geriye dönüş tekniğinin” sıklıkla kullanılmasıdır. Özellikle Saniha’nın, İsmail Tayfur’un, Hacer’in yani romanın merkezindeki üçlünün ve ticaret evinin geçmişi söz edilirken bu tekniğin kullanıldığını görürüz.

“Otuz beş yıl önce babası Hüseyin İlhami, beni gümrükte stajyer olarak devam ettiğim bürodan çıkarıp da dört lira aylıkla yanına aldığı zaman bu Ferdi ne kadardı, bilir misiniz? Üç yaşında...Hiç unutmam, yanlarına ilk girdiğim gün arkasındaki solmuş mavi basmadan bol hırkasının içinde... Siz şimdi şu tantanayı gördükçe Ferdi Efendinin o zaman omzuna katır boncuğu dikilmiş mavi soluk bir hırka giyen sümküklü bir çocuk olduğuna inanmazsınız.” (Uşaklıgil 11)

“Saniha, bu bahçeye girmeye, uzaktan sesini işittiği bu korulara sokulmaya hiçbir zaman cesaret edememişti. Ne olduğunu anlayamadığı bir sürü yabansı yaratıklar varmış da, yaklaşacak olursa kollarını uzatıp kendisini tutacaklarmış sanırdı...Saniha, bu yıkık yerin yalnız şuralarını bilirdi: Odaları, odalarının önündeki avlu, avlunun önündeki alan...Bu daireyi geçmeye hiçbir zaman cesaret edememişti.” (Uşaklıgil 57)

VI- Romanın Bakış Açısı ve Anlatıcısı

Roman, reel çatışmaların yanında ticari unsurları da içinde barındırdığı için sosyal ve realist unsurları birlikte görürüz. Bu roman için İzmir Dönemi romanları arasında teknik ve üslûp açısından en iyisidir denilebilir. Halit Ziya, hayatta gözlemediklerini güçlü bir kurgu ile ele almıştır. Roman, hâkim bakış açısı ile anlatılmıştır. Anlatıcı geçmişte ve anda olan her şeyi bilmekte ve nakletmektedir.

“Ferdî Efendi, yüz bin liralık bir adam olurken, kızını da yüz bin liralık bir kız haline getirmeyi istemişti. Hacer’e daha yürümeye başladığı sırada yine kendi kadar küçük bir kız arkadaş verilmiş, bir mürebbiye tutulmuş, evin iç işlerine küçük hanım adına bakmakla görevli bir kalfa bulunmuş, bu minimini ev sahibi kıza, bir “maiyet” düzenlenmişti.” (Uşaklıgil 41)

“Tayfur içeriye girdiğinde Hacer, mutlulukla havalanmış gibi neşeyle koşardı. Birlikte dairelerine çekilirler, o zaman bin türlü konuşma konusu bulunur, bin türlü sohbet yaratılırdı. Hacer, piyano çalar, Tayfur gazetelerde rastladığı tuhaf parçaları okurdu...” (Uşaklıgil 160)

Roman, her ne kadar hâkim bakış açısıyla anlatılmış olsa da romanın birçok yerinde kahramanların söze girerek olayları naklettiklerine, yani belirli bölümlerde kahraman anlatıcının bakış açısının kullanıldığına şahit oluruz. Hasan Tahsin Efendi’nin sarf ettiği şu sözleri bu duruma örnek verebiliriz.

“Ferdî o zaman yirmi bir yaşında tek başına otuz bin liralık bir servete sahipti; biz ikimiz bu genci bu servet içinde idareye başladık. Yıllar geçti; bu servet, korkunç bir ejder gibi şiştikçe şişti. Biz kurudukça kuruduk , bir gün Abdülgafur ciğerlerinden kanını defterinin üstüne kusarak hayatını harcadığı sayıların içinde ruhunu da boğup gitti. Şimdi, Ferdî ve Ortakları Ticaretevi’nin kalıntılarından bir ben varım...”
(Uşaklıgil 12)

VII- Romanın Anlatım Özellikleri, Dil ve Üslûbu

Halid Ziya, bu romanında tasvirleri çok iyi kullanmıştır. Özellikle mekân tasvirleri orada bulunan kişilerin ruhî hallerini bize yansıtması bakımından önemlidir. Bunun yanında romandaki tiplerin tasvirleri de çok canlıdır. Üslûp sanatkarane üslûp dediğimiz, şiire yakın bir üslûptur. Ayrıca romanda konuşma dilinin sadeliğini de bozmadığını da görüyoruz.

“Ferdî ve Şürekâsı, Halid Ziya’nın hemen hemen her bakımdan diğer üç eserinden -Sefile, Nemide, Bir Ölünün Defteri- daha kuvvetlidir. Bir kere, konu bakımından diğerleri gibi yalınkat değildir. Aşkın yanında para da vardır. Daha ustaca yazılmıştır. Üslûp daha itinalıdır. Yazarın diğer romanlarında da devam edecek olan şairane üslûbun izlerini de görebiliyoruz. Ayrıca romandaki tiplerin tasvirleri de başarılıdır. Böylece Halid Ziya, bu romanla olgunluk çağına ayak basmıştır.”
(Gözler 1984: 48)

“Hacer, daha on beş yaşındadır. Zayıf vücudu küçük başı altında, uzun ipek saçları arasında küçük beyaz yüzü; ona büyümek, her zaman ufak kalmak üzere yaratılmış gibi, bir çocukluk hali verir. Kemiklerinin inceliği, ellerine, kollarına biraz uzun gibi görünen boyuna bir incelik vermiştir ki, güneşten yoksun kalmış; bir camlığın sıcaklığında yetişmiş bir çiçekteki zarıflığı andırır. Renksizce, solukça dudaklarının altından küçük ve düzgün dişleri parlar; gözleri, saçlarının aydınlık bir bulut arasında tuttuğu yüzünün, lacivert parıltılı iki yıldızı gibidir.” (Uşaklıgil 35)

Ferdî ve Şürekâsı, yazarının olaylar ve kahramanlar karşısındaki objektif tavrı, kahramanların duygu dünyalarının tahlili, mekân-insan ilişkisi, ayrıntılı mekân tasvirleri bakımından da bir hayli başarılıdır. (Çetişli 2000: 59)

VIII- Romandan Tespit ve Değerlendirmeler

Servet-i Fünûn romanında gördüğümüz hayal-hakikat temi renk olarak Mai ve Siyah romanıyla özdeşleştirilebilir. Nitekim kahramanların mai hülyaları siyah hakikatler karşısında çoğu vakit yenik düşerler. Ferdi ve Şürekâsı romanında da *gece*, hakikatlerin gerçekleştiği an olarak önemli bir hususiyettir. “İsmail Tayfur’un babasıyla, Saniha’nın annesi gece ölüyorlar. Hacer’in İsmail Tayfur’la evlendirileceği haberi gelince Besime Hanım, Saniha’nın İsmail Tayfur’a karşı duygularını bildiği için onunla konuşma cesaretini ancak gece vakti gösteriyor. İsmail Tayfur, istemediği halde zorlandığı bu evlilik karşısında bir akşam Saniha’dan yardım istiyor. Bu akşam İsmail Tayfur’un yaşamına yeni bir yön verdiği için önemli bir akşamdır. Hacer, İsmail Tayfur’un kendisini sevmediğini yine gece öğrenir. Romanı bitiren de bir gecedir.” (Önertoy 1999: 223) Görülüyor ki romanda kilit olarak nitelendirilebilecek bütün olaylar gece vakti gerçekleşmektedir. Bu da bize Servet-i Fünûn romanlarında sıklıkla gördüğümüz kahramanın hayallerinin siyah ve acı hakikatler karşısındaki acizliğini göstermektedir. Dolayısıyla gece hakikatlerin gerçekleştiği bir an olarak düşünülmelidir.

Servet-i Fünûn romanında işlenen kavramlardan biri de *mürebbiyeliktir*. “Yabancı mürebbiyeler arasındaki en büyük ortak nokta, kendi milletlerinin dil, terbiye, kültür ve zevklerini Türk çocuklarına aşlamaktır. Özellikle yabancı dil bakımından çocuklara çok yararlı olduklarını da kabul etmek gerekir. Saydığımız bu sebeplerden dolayı varlıklı aileler, Avrupaî hayatın etkisiyle, çocuklarına mürebbiye tutarlar... Halid Ziya, biri Ferdi ve Şürekâsı’nda, öteki Aşk-ı Memnu’da olmak üzere romanlarında iki mürebbiye tipi yaratır. Birinci eserdeki –Ferdî ve Şürekâsı- mürebbiye, genç bir Türk kızı olan Nerime Hanım’dır. Okulu bitirince, Hacer’in mürebbiyesi olarak Ferdi Efendi’nin evine girer. Yoksul, olgun, namuslu bir aile kızıdır. Geçimini ancak mürebbiyelik sayesinde sağlar. Bu mesleği, hele Hacer’i candan sevdiği için evlenmemeye karar verir. Hacer’e gezilerde ve her konuda arkadaşlık eder, onun tarafından çok sevilir.” (Kavcar 1985: 182,183)

“Mürebbiyesine tutkundur; bu, genç bir kızdır ki, kadın olmamayı üstün tutmuş, yoksul ama namuslu bir aileden yetişerek hayatını öğretmenlikle geçirmeye karar vermiştir. Daha okuldan çıkar çıkmaz, sekiz yıllık bir arkadaşlık Hacer’i ona, onu Hacer’e öylesine bağlamıştı ki, artık Nerime Hanımı işinden uzaklaştırmak düşünülecek bir şey değildi; onun için şimdi bir mürebbiyeden çok, ailenin ayrılmaz bir parçası gibiydi.” (Uşaklıgil 42)

“Halid Ziya’nın kendi ilk memurluk yıllarından sahnelere de yer veren Ferdi ve Şürekâsı romanındaki İsmail Tayfur ile Hasan Tahsin’i bir yana bırakırsak, Servet-i Fünûn romanında *kalem efendisi tipine* rastlamayız. Onun yerine, yabancı dil bilen, batı müziğini ve edebiyatlarını yakından tanıyan, her yönü ile batılı yaşayışı örnek alan, Avrupalılar gibi görünmeye özel bir özen gösteren aydın tipleri geçer.” (Kavcar 1985: 145)

a-) Batılı tarzda ev düzeni döşeme ve dekorasyon Servet-i Fünûn romanlarında karşımıza çıkan diğer bir hususiyettir. “Kendisi de zengin bir aile içinde yetişen yazar, başta Aşk-ı Memnû olmak üzere birkaç romanında, köşk, yalı ve evlerdeki alafanga yaşayış ve dekorasyon unsurlarını çok canlı ve gerçekçi bir şekilde anlatır...Dayalı döşeli ev ve misafir odasına büyük heves duyan kahramanlardan İsmail Tayfur’un odası ufak tefek bir sürü eşya ile doludur.

“Saniha’nın, düşüncesinden renk almış kadar dağınık gözleri odanın içinde dolaşıyordu: Burası, büyük konukların kabul edildiği bir yerdi. İğde rengi kadife sandalyeler, sedirler; odanın ortasını kaplayan büyük bir yapma çiçek saksısıyla süslü yuvarlak masanın çevresine özensizcesine konmuş koltuklar; pencerenin yarısına kadar düşen yine aynı renkte, aynı kumaştan yarım perdeler; odanın biraz açık sarıya kaçan renkli duvarlarıyla uyuşarak, pencerelerin tülleri sarı pancurları arasından süzülen ışık içinde gözleri okşayan bir renk karışımı meydana getirmişti...” (Uşaklıgil 108)

b-) Batılı tarzda giyiniş de Servet-i Fünûn romanında görülen diğer bir unsurdur. “Hacer’in içinde yaşadığı dekor gibi, ev içi kıyafetleri de Avrupaî tarzdadır. Besime Hanım ile Saniha’nın ziyaretleri münasebetiyle genç kız muhteşem bir kıyafet giyer.” (Kerman 1995: 182)

“Hacer, beyaz tüllerle karıştırılmış mavi ipekten ince bir elbise giymişti. Boynu, göğsünün hoş bir dalgalanmasıyla yuvarlaklaşmaya başlayan kısmına kadar açık bırakılmış, burada kumaş, iğnelerin gerekli bir savmasını gösterecek ve örtmek istediği gizliliği açığa vurmaya hazır olduğunu işaretleyecek bir gevşeklikle büzülmüş, sırtından dolaşarak bu ince yapılı vücudu kucaklayan iki kol gibi inen tüller içinde yavaş yavaş darlaşıyor vücudunun boş zayıflığını belirtmiş, sonra burada sıkıştırılan kumaşlar, artık serbest kalmış gibi beyaz tüller, mavi ipeklerle yer yer toplanarak salıverilmişti. Yalnız, Hacer’in iki yanında bütün bu tüller, ipekler dökülüverecekmiş de, orada öyle tutulmak is-

tenmiş gibi iki boğumla toplanarak giysiyi iki yanından çekerek biraz kaldırmış; bir çift küçük ayağı açık bırakmıştı..." (Uşaklıgil 110,111)

"Osmanlı İmparatorluğunda köleliğin kalkış yıllarına rastlayan Servet-i Fünûn romanlarının çoğunda *dadı, kalfa, halayık, uşak ve hizmetçi* sıfatlarını taşıyan kişilere, az bir kısmında da *köle mesabesindeki uşak ve halayıklar ile cariye ve müstefreşelere* rastlanmaktadır. Halid Ziya'nın romanlarında cariyeye sadece bir eserde tesadüf ediyoruz: Yazarın Ferdi ve Şürekâsı adlı romanında Ferdi Efendi'nin üç katlı, kâgir, cesîm, ceviz kafesli, demir cumbalı konağında köle olarak bir uşak, iki cariye ve Hacer'in halayığı Melekzât vardır. Kendilerine kötü davranılsa bile çoğunlukla gidecek yerleri olmadığından dolayı hallerinden memnun olan halayıklar içinde bir örnek olması hasabıyla Melekzât'ın durumu önemlidir." (Çıkla 2004: 339)

"Melekzât, Hacer'in arkadaşıdır. Bu kız, o kızlardandır ki onlar, evin bir köşesine konacak tuhaf bir heykel, ya da arabanın bir tarafına atılacak güzel bir süs gibi alınır. Evde ileri gelenler birisini sevmek isterlerse o hazırır, onu sevebilirler; birisini dövmek isterlerse o hazırır, onu dövebilirler; o öyle bir şeydir ki; her gerekliliğe hizmet için bulundurulur; dövülür, sevilir, okşanır, azarlanır. Hacer'e oynamak için birisi gerekti, işte ona Melekzât'ı vermişlerdi; Hacer'in; çocuklarda yaradılıştan olan hainlik duygusuyla birisini dövmeğe, ısırmağa, çimdiklemeğe, oyuncağına kızdığı zaman bir şeyden öfkesini almağa, canı sıkkıldığı vakit birisiyle uğraşmaya, ya da ara sıra insan yüreğinde doğan sevgi duygusuyla birisini öpmeğe, ona sarılmağa, halıların üstünde iki kedi yavrusu gibi yuvarlanmaya ihtiyacı olurdu; işte ona Melekzât'ı vermişlerdi. Hacer, Melekzât'ı çeşitli heveslerine yarar bir oyuncak, Melekzât; Hacer'i kafası okşanan, ya da kulakları çekilen bir kedinin sahibini sevmesi gibi severdi." (Uşaklıgil 42,43)

Servet-i Fünûn yazarlarının romanlarına bakıldığında bu romanlarda bazı *intihar* olaylarının olduğunu görürüz. "Romanlarda ilk intihar teşebbüsü ise yine Halit Ziya'nın bir romanı olan Ferdi ve Şürekâsı'nda Hacer'in teşebbüsüdür. Hacer, İsmail Tayfur'la evlendikten sonra bir gece uyandığında kocasını yatağında bulamaz. Konakta onu ararken, Tayfur'un Saniha ile kaçma niyetlerini duyunca, odasına gider, İsmail Tayfur içeri girince kapıyı kapatıp anahtar üzerine alır ve etrafı tutuşturur. Bu intihar teşebbüsü ve yangın sonunda İsmail Tayfur delirir, Hacer ise yanarak ölür." (Çıkla 2004: 317,318) Bu bireysel bir girişimdir. Hacer'de intihar etme fikrini uyandıran şey, kocası tarafından sevilme-

diğini anlayan bir genç kadının öç alma isteğidir. Fakat bu öç alma girişimi kendisine ağıra patlar ve bunu canıyla öder.

“Hacer, şimdi korkunç bir hayalden kaçıyor, karanlıklar içinde koşuyordu...Sevilmediğine artık inanmış, artık en tatlı hülyasına veda etmiş, ama İsmail Tayfur’un başkasını sevebileceğini aklına getirmemişti. Bu gerçeği öğrendiği zaman, onda bir öç alma duygusu uyanmıştı. Ne biçimde olursa olsun, ne yapmak gerekirse gereksin, öç almak istiyordu.” (Uşaklıgil 169)

“Halid Ziya’nın romanlarında Sefile hariç, kendisini genellikle öksüz evlâdına adanmış *-baba-* önemli bir yer tutar... Ferdi ve Şürekâsı’ndaki Ferdi Efendi, taşradan İstanbul’a gelen ve sonradan olma zenginliği sayesinde Avrupalı hayat yaşaması bakımından onlardan farklılık gösterirse de, Hacer’i hayatının merkezi yapmak ve her şeyini onun mutluluğuna adanması bakımından aralarında bir benzerlik bulunabilir.” (Kerman 1998: 114)

“Ferdî Efendi için kızı pek değerliydi. Karısının ölümünden sonra bir aile kurmayı gerekli görerek aldığı Çerkez kızını kaybettikten sonra Ferdi Efendi için artık hayatta iki amaç kalmıştı: Kasasını alabildiği kadar doldurmak, kızını da bu servete yaraşır duruma getirmek. Ferdi Efendi, yüz bin liralık bir adam olurken, kızını da yüz bin liralık bir kız haline getirmeyi istemişti. Hacer’e daha yürümeye başladığı sırada yine kendi kadar küçük bir kız arkadaş verilmiş, bir mürebbiye tutulmuş, evin içişlerine küçük hanım adına bakmakla görevli bir kalfa bulunmuş, bu minimini ev sahibi kıza, bir -Maiyet- düzenlenmişti...Ferdî Efendi için üzerinde durulacak yalnız bir şey vardı: Kızını mutlu görmek!” (Uşaklıgil 41,43)

Sonuç

Çalışmamıza konu olan Halid Ziya’nın Ferdi ve Şürekâsı romanı her şeyden önce iki farklı sınıfın romanıdır. Yaşayışları ve değer yargıları iki farklı sınıf ve iki farklı insanın evliliği anlatılır. Çevrenin, bireyin duygularını arka plâna attığı roman, çevrenin yaptığı yanlış anlaması ve bireylerin hazin olarak nitelendirilebilecek sonlarıyla biter. Romandan çıkarılabilecek olan yargı: Sınıfları oluşturan temel değer maddî imkanın varlığı veya yokluğu olduğudur. Maddî imkânın varlığının bireyleri her zaman mutlu etmediği, bilakis bireyin hissi dünyasının çoğu vakit maddiyattan önemli olduğu vurgulanmaya çalışılır. Nitekim romanın sonunda hazin sonu yaşayan iki kahraman da hissî dünyalarındaki boşluğu dolduramadıklarından mutsuz olurlar. Birisi sevdiğinden daha iyi maddî imkanlara kavuşabilmek için çevresinin de etkisiyle ayrılmış, diğeri

ise sevdiğine kavuŖmuŖ lâkîn sevdiğinin kendisinden tiksindiğini ve kendisini değil de bir baŖkasını sevdiğini öğrenmiŖtir. Gerek sosyal seviye gerekse hissi duyguları birbirinden farklı iki insanın cismani birlikteliği bir hiçten öteye gidememiŖtir. Denilebilir ki bu romandaki zümre farkı roman realitesi içerisinde en büyük çatıŖmanın temel kaynağı durumundadır. Zira romanın her satırına sindirilmiş olan bu farklılık, bireylerin duygu ve düşüncelerinin kendi istekleri dışında hareketine sebep olmuş bu da romanın sonunda bireyin yok oluşuna kadar gitmiŖtir. ©

KAYNAKLAR

- AKTAŞ Şerif**, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Tema" Türk Dili, nr.529, Ocak 1996, s.107-115
- ÇETİŞLİ İsmail**, Halit Ziya Uşaklıgil, Şule Yay. İstanbul 2000
- ÇIKLA Selçuk**, Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı, Akçağ Yay, Ankara 2004
- FİNN.P. Robert**, Türk Romanı -İlk Dönem 1872-1900-, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1984
- GÖZLER H. Fethi**, "Halit Ziya Uşaklıgil'in Sanatı Üzerine" Milli Kültür, S. 46 Eylül 1984 s. 46-55
- HUYUGÜZEL Ömer Faruk**, Halit Ziya Uşaklıgil, Akçağ Yay. Ankara 2004
- KAVCAR Cahit**, Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı, Kültür ve Turizm Bak. Yay, Ankara 1985
- KERMAN Zeynep**, Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 1995
-, Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri, Akçağ Yay, Ankara 1998
- ÖNERTOY Olcay**, Halit Ziya Uşaklıgil Romanlığı ve Romanımızdaki Yeri, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1999
- UŞAKLIĞIL Halid Ziya**, Ferdi ve Şürekâsı, İnkılâp ve Aka Yay. İstanbul 1984
-, Kırk Yıl, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942